

ПРО ЗВ'ЯЗОК БОТАНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРОК З АНТРОПОНІМАМИ

Дослідження назв рослин залишається актуальним для мовознавців упродовж багатьох років. Серед різноманітних аспектів вивчення заслуговує на увагу взаємозв'язок ботанічної лексики із власними іменами людей (антропонімами).

Пропонована розвідка є спробою описати ботанічну лексику українських закарпатських говірок, яка є співвідносною з власними іменами людей; подати можливі відповідники в інших українських говорах та інших слов'янських мовах.

Цього питання вже частково торкалися вчені-мовознавці Л.Д.Фроляк (15) та І.Глинський (2). Однак висвітлено воно недостатньо. Тому у своїй публікації ми намагатимемось розширити цей аспект.

Найбільша частина ботанічної лексики, мотивованої антропонімами, припадає на назви дикоростучих рослин. Першість займають діалектні назви, пов'язані з іменем *Іван*. Етимологію деяких із них пов'язують з періодом цвітіння відповідних рослин, який припадає на свято Івана Купала. Це такі назви, як: *іван'їй цвіт* “гадючник в'язолистий”, *іванчик* “люцерна хмелевидна”, *іванд'їл'ово з'їл'а* “синяк звичайний”, *іванко* “зигокактус усічений”, *іван-губ* “мухомор червоний”. Дві останні належать до культивованих рослин та назв грибів. Пор. також в інших українських говірках: *іван'їй цвіт* ще й на означення роду Хризантемових, *іванчик золотистий* “підмаренник справжній”, *іванове з'їл'е* “чоловіча папороть” (12, 218).

Складні утворення *іван-та-мар'їа* “фіалка триколірна”, *іван-та-мар'їа* “перестріч гайовий” мотивуються специфічною будовою квіток, які наділені різнокольоровими пелюстками. Пор. рос. *иван да мар'я* (7, 200), біл. *іван ды мар'я* (4, 142) “т.с.”.

Цікавою з погляду мотивації є назва *іван-чай* “хаменерій вузьколистий”. Друга її частина зумовлена тим, що з листя рослини виготовляли сурогат чаю (6, 130). Першу частину назви учені пояснюють по-різному. М.Фасмер вважає, що рослина названа так тому, що з неї готували місцевий чай, але не виключає й зв'язок з топонімом *Иван-город* (13, I, 468). Л.Д.Фроляк висловлює думку про те, що ця назва, цілком можливо, мотивується часовою ознакою: “цвіте на Івана Купала, збирають на Івана”, тобто пов'язана з календарним значенням імені (15, 42). Серед інших слов'янських мов назва фіксується тільки в рос.гов., пор. рос. *иван-чай* “т.с.” (6, 130).

Закарпатськими діалектизмами є назви *іванко́*, *іванова трава́* “і

Чимало назв дикоростучих рослин пов’язані з чоловічим іменем *Петро́* і мотивуються часом цвітіння рослини. Це *петро́кль’у́ч’ї*, *петеркль’іч’ї* /с-слц. *peterkľuč’* “первоцвіт весняний” – 16, 31; *петро́вой ліст’а* “первоцвіт весняний”, *петро́ва свічка* “дивина лізняковидна”, *петро́ві батогі́*, *петро́ві кирбач’ї* (закарп. *кирб’атіг’*), *пéтріу́ хрест* “цикорій звичайний”. Крім часу цвітіння рослин подані назви вказують ще й на подібність суцвіть першодовжцвіту до зв’язки ключиків, а стебла дивини та цикорію – до свічок та батога. Деякі з цих назв поширені в інших українських говірках та інших слов’янських мовах. Так, ізоглоса назви *петро́ві батог* продовжується у бойк., наддністр., вол-поділ., поліс., середньонаддніпр., слобож. гов. (8, №62). Причому, крім описуваної рослини, також на означення “волошки синьої”, “подорожника середнього”, “настурції лісової” (12, 261). Пор. у значенні “цикорій звичайний”: рос. *петровы батогы*, *петров кнут* (6, 119 – 120); у значенні “первоцвіт весняний”: слц. *peterkľuč’* (16, 343), чес. *peterklič’* (1172), пол. *klucze S-go Piotra* (18, 628).

Часом цвітіння рослини, який припадає на релігійне свято св.Юрія, зумовлені специфічні закарп. регіоналізми *йури́ки* “золотий лінець широколистяний”, “копитняк європейський”, “хамемеріс вузьколистий”, “медунка лікарська”, *йур’о́у́нік* “чистотіл звичайний”, *йуро́ві цвіткы́* “калюжниця болотна”. Пор. також у значенні останньої: болг. *гергьовско цвѣте*, *георгьовче* (1, 121) с-х. *jyrjev*. (11, 90).

По всій території України поширена лексема *гри́цики /-ы* “грицики звичайні” (8, №22), причому ще й на означення “свербильна східноя”, “сухоребрика лікарського” тощо. У літературі є спроби мотивувати цю назву переказом про сільського парубка Грицька, який, сильно поранивши ногу, спиняє кровотечу травою, яку на честь цього випадку називали іменем хлопця – грицьками (14, 71). Неправильною нам здається спроба пояснити цю назву як результат видозміни назви *грéчка* (дика) “*Capsella*” через її зближення власним іменем *Гри́цик*, можливо, під впливом форми (*гри́шка*) “гречка”, що походить від м. *хри́шкэ* “т.с.” (3, 1, 597). Насправді цей номен пов’язаний з часом цвітіння рослини, який збігається з християнським святом св.Григорія у квітні (9, 175). Пор. ще й назву *гри́ч’трава́* “т.с.”.

Часом цвітіння рослини мотивовані також закарп. регіоналізми *варва́ра*, *варва́рка* “зигокактус усічений”.

Похідними від власного імені *Васи́ль* є назви *васи́ль’ок*, *васи́ль’ковий цвіт* “волошка синя”. На думку М.Фасмера, вони є запозиченнями з гр.мови (гр. βασιλῆον “васильки”, букв. “царське зілля пов’язане з βασιλεὺς “цар” (3, 1, 338). Ізоглоса назви *васи́ль’ок* пр

довжується і в інших українських говорах ще й на означення “васильків справжніх”, “шавлії лучної” тощо (12, 185). Специфічними закарп. регіоналізмами є назви *васи́лик*, *васи́ль’ковий цвіт*. Пор. також у значенні “волошка синя”: рос. *василёк*, біл. *васілек* (4, 34), пол. *wasilek*, *wasilka* (18, 181), с-х. *васи́льак* (11, 105).

Серед назв дикоростучих рослин зустрічаються такі, що утворені від імені першовідкривача, дослідника або селекціонера. Так, назва *тимофі́йка* “біловус стиснутий” походить від імені американського селянина Тимофія Хансена, який став першовідкривачем рослини “тимофіївки лучної”. Зафіксована нами назва у закарп. говорах є результатом перенесення назви “тимофіївки лучної”.

Назва *валер’і́ана* “валеріана лікарська”, на думку деяких дослідників, пов’язана з лат. словом *valere* “бути здоровим”, що вказує на лікарську властивість рослини (5, 54). М.Фасмер вважав, що фр.*valériane* < лат.*valeriana*, яке виводять від назви місцевості, звідки походить рослина, або від імені першовідкривача рослини – Валеріуса (3, 1, 324).

Велика група назв на означення культивованої рослини утворена від н.-в.-н. *Georgina*, яке, в свою чергу, походить від прізвища петербурзького ботаніка Георгі. Звідси назви *Ге́ртіна*, *го́ртіна* і похідні “жоржина”. Пор. також рос. *георгина*, біл. *вяргі́ня* (4, 44), слц. *georgina* (16, 288), чес. *georgina* (17, 244), пол. *georginia*, *jorginie*, *orginia*, *orginie* (18, 270), болг. *гергина*, *гиргина*, *гюргина* (1, 151), с-х. *георгина* “т.с.” (11, 161).

Багато “квіткових” імен зустрічаються і серед назв інших культивованих рослин. Серед них *ирэ́с’ї́йки*, *ирэ́с’ї́бетка* “хризантема посівна”, *е́рэс’ї́ка* “бальзамін султанський”, “бегонія завжидквітуча” (пор. уг. *Erzsébet*, *Erzsi* “Єлизавета, Ліза”), *ро́за* “тройнда столиста” утворена через нім. посередництво (нім. *Rose* “т.с.”) чи прямо з лат. мови (лат. *Rosa* “т.с.”) (10, 67).

Подібністю квітки рослини до ока людини зумовлена назва *ан’у́тиш’-ы гла́з’ки/-ы* “фіалка триколірна”, “печіночниця звичайна” (<рос. *анютины глазки* “фіалка триколірна”). Фіксується також у східнопол. гов. (12, 168).

Серед назв дикоростучої флори, співзвучними з назвами людей, виділяємо лексему *амбро́з’ї́я* “дурман звичайний”. Оскільки це жіноче ім’я не є поширеним у закарп. гов., то в уяві респондентів воно переноситься на колючу рослину.

Як бачимо, назви ботанічної лексики українських закарпатських говірок, співвідносно з антропонімами, є досить різноманітними. Найчастіше вони мотивуються часовою ознакою, зв’язком із іменем першовідкривача, дослідника, рідше – подібністю до певного людського органу чи низьким ступенем поширення в аналізованій говірці.

Скорочення назв мов, говорів

біл. – білоруська
бойк. – бойківський
болг. – болгарська
вол.-под. – волинсько-подільська
гр. – грецька
закарп. – закарпатський
лат. – латинська
м. – молдавська
наддністр. – наддністрянський
н.-в.-н. – нижньовісхньоімецька
нім. – німецька
пол. – польська
поліс. – поліський
рос. – російська
середньонаддніпр. – середньонаддніпряньський
слободж. – слободжанський
слц. – словацька
уг. – угорська
укр. – українська
фр. – французька
чес. – чеська

Література

1. Ахтаров Б. Матеріали за болгарськи ботаничен речникъ.– Софи 1939.– 315 с.
2. Глинський І. Жіночі імена і назви квітів // Твоє ім'я – твій друг.– К. Веселка, 1985.– С.88 – 90.
3. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С.Мельничук В 7 т. – К.: Наук. думка, 1982 – 1988.– Т.1 – 3.
4. Киселевський А.І. Латино-русько-білорусський ботаничний с варь.– Минск: Наука и техника, 1967.– 159 с.
5. Кузнецова М.А., Резникова А.С. Сказання о лекарственных растениях.– М.: Высшая школа, 1992.– 272 с.
6. Меркулова В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений.– М.: Наука, 1967.– 258 с.
7. Носаль М.А., Носаль І.М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі.– К.: Держмедвидав, 1958.– 256 с.
8. Сабадош І.В. Атлас ботаничної лексики української мови (рукопис)
9. Сабадош І.В. Ботанічні найменування українських говорів Карпат та суміжних земель і повір'я про рослини // Тези доп. І-ої народознавчої науково-практичної конф., присвяченої 200-річчю від дня народження М.Лучкая.– Ужгород, 1989.– С.174 – 175.
10. Сабадош І.В. Типологія назв *Rosa canina* L. в говорах української та інших слов'янських мов // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат.– Ужгород: Рад. Закарпаття, 1982.– С. 54 – 70.
11. Симонович Д. Ботанички речник имена биљака.– Београд: Издавачка установа српске Академије наука, 1959.– 509 с.
12. Словник ботаничної номенклатури.– Харків: Держ.вид-во України 1928.– 313 с.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка.– М.: Прогресс, 1964 – 1973.– Т.1 – 4.

14. Феценко М.М. Из легенд про назви рослин // УМЛШ.– 1973.– №3.– С. 76 – 81.
15. Фроляк Л.Д. Власні імена в назвах рослин // Культура слова.– К.: Наук. думка, 1988.– Вип.34.– С.42 – 45.
16. Buřa F. Vznik a vývin alovenskej botanickej nomenklatury: K histórii slovanského odborného slovníka.– Bratislava, 1972.– 427 s.
17. Machek V. Česká a slovenská jmena rostlin. – Praha, 1954. – 366s.
18. Majewski E. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich.– Warszawa, 1889.– Т. 1.– 546 s.; 1894.– Т.11.–886 s.